

Юлія Мельник

Кременецький педагогічний коледж КОГПА імені Тараса Шевченка
yuliyamarchuk93@gmail.com

РЕЛІГІЙНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У СТРУКТУРІ ЇЇ РЕЛІГІЙНОЇ СВІДОМОСТІ ТА РЕЛІГІЙНОГО ДОСВІДУ

У статті досліджується актуальна проблема індивідуального ставлення людини до релігійних орієнтацій в аспекті методології особистісного підходу. Аналізуються основні чинники розвитку релігійних орієнтацій особистості.

Описуються й узагальнюються результати теоретичного дослідження, базою для якого слугували праці відомих науковців. Здійснюється порівняльний аналіз трьох груп із різним типом релігійної орієнтації: ті, які тяжіють до внутрішньої релігійності, «змішаний» тип релігійності та люди із зовнішньою релігійністю; виокремлено низку чинників, що впливають на релігійні орієнтації особистості: сам феномен релігійності, релігійна свідомість, релігійний досвід, релігійні цінності, релігійні переживання тощо. Кожен із перелічених чинників здійснює специфічний вплив на індивіда, в наслідок чого формується цілісна релігійна орієнтація (ставлення індивіда до релігії як у теоретичному розумінні, так і в практичному застосуванні).

Ключові слова: аксіологічна сфера, аксіологія, особистість, релігійні орієнтації, релігійність, ціннісні орієнтації, духовність, цінність.

Постановка наукової проблеми. В останні роки спостерігається зростання наукового інтересу до проблеми релігійності з метою переосмислення її ролі для сучасного інформаційного суспільства, яке насправді мало зважає на духовність і намагається функціонувати переважно на раціональних засадах. На жаль, невід'ємними ознаками життя у ХХІ, як і у ХХ столітті, залишаються військові конфлікти, екологічні катаклізми, високий рівень злочинності, масові депресії, алкогольна і наркотична адикції тощо. Тому перед науковцями й далі гостро постає питання про шляхи подолання цих проблем, що спонукає до об'єктивного й неупередженого дослідження, зокрема, різних аспектів релігії як суспільного явища та духовного феномену.

Вважаємо, що один із дієвих шляхів запобігання й подолання окреслених соціальних та особистісних негараздів – розвиток духовних цінностей особистості, сутнісними складовими яких виступають релігійні орієнтації (Г. Оллпорт, Б. С. Братусь, О. І. Климишин, М. В. Савчин).

Аналіз останніх досліджень проблеми. Проблема релігійності вже понад століття активно вивчається не тільки з богословської, теологічної, філософської, а і з наукової точки зору (В. Джеймс, Ч. Глок, Г. Оллпорт, С. Старк, С. Холл, Е. Шпрангер, Ю. Ф. Борунков, Є. К. Дулуман, О. Г. Карагодіна, Б. О. Лобовик, М. А. Попова, Д. М. Угрінович та ін.). Проте в дослідженні проблеми й досі залишилося чимало нез'ясованих аспектів. Власне, проблема полягає у відсутності чітких критеріїв наукового підходу до аналізу феномену релігійності назагал. При її вивченні необхідно насамперед виходити з того, що з точки зору психології релігія – це не тільки особистісний, а і соціальний феномен. Як стверджує, наприклад, Г. Свієнко, релігія є не що інше, як видозмінений образ реальності, в якому проявляється ставлення людини до вищих сил (обряди, організація сакрального тощо) [13, с. 28-30].

Згадуючи про суспільно-історичні джерела релігії та релігійності, можемо стверджувати, що вони мають початок з часу появи поклоніння людей усьому божественному, відколи можна говорити про релігійність як про власне психологічний феномен. Відтоді, зауважимо, з'явилося дуже багато різних його інтерпретацій. Ще у 1912 році Дж. Леуба, досліджуючи психологію релігії та її першовитоки, описав 48 різних визначень релігії [цит. за 11, с. 18-19].

Поняття «релігія» назагал вміщує в себе сукупність істин, наказів і вимог, які регулюють стосунки між людиною та Богом [3; 6]. А похідне від нього – поняття

«релігійність» – виражає індивідуальне ставлення особистості до системи релігійних норм та їх виконання, що безумовно впливає на формування релігійних орієнтацій суб'єкта як складової цілісної системи його ціннісних орієнтацій. На сьогоднішній день виокремлюється чимало підходів, у рамках яких визначається поняття релігійності, як і пов'язана з ним «релігійна свідомість», у зміст якої включаються релігійні уявлення та почуття, релігійний досвід та інші базові поняття, які є засадничими у формуванні релігійних орієнтацій особистості [7, с. 522]. Крім того, як зазначає М. А. Попова, «релігійність не зводиться до сукупності уявлень та почуттів окремо взятого віруючого. Подібно до того, як віра в Бога не виникає в однієї окремої людини, так само і функціонування релігійної свідомості неможливе без спілкування віруючого зі своїми однодумцями» [8, с. 75].

Важливими й характерними ознаками релігійної свідомості, таким чином, учені називають образність, символічність, діалогічність (зокрема, взаємини з Богом віч-на-віч через молитву) [3, с. 275-276]. В авторитетному релігієзнавчому словнику А. Колодного та Б. Лобовика релігійна свідомість визначається як «спосіб ставлення віруючого до світу через систему поглядів і почуттів, смисл і значення яких становить віра в надприродне...» [8, с. 275]. Б. Лобовик релігійну свідомість розглядає як форму суспільної свідомості, яка має не тільки відображувальну, а й конструювальну функцію [10, с. 24-25].

Як бачимо, поняття релігійної свідомості – надто широке й охоплює переживання, почуття, уявлення, думки індивіда, які варто розділити на самостійні розряди, адже явища, які описуються зазначеним терміном, характеризують різні грані людської психіки. Погоджуємося, що релігійна свідомість є ключовою для розгляду релігійності, оскільки перша вибудовує зміст другої та водночас є необхідною умовою функціонування релігії. Саме релігійна свідомість, притаманна віруючій людині, відображає елементи й самої релігійної дійсності, й релігійних уявлень кожної конкретної особистості. За умови такого відображення, на нашу думку, доцільно надалі говорити про функцію конструювання та реконструювання релігійних орієнтацій у її загальній структурі.

Ще одне вагоме в нашому дослідженні поняття – «релігійний досвід». Філософи стверджують, що досвід у людей з'являється завдяки пам'яті та її різновидам – спогадам. Ще Аристотель представляв досвід як сукупність знання одиничного, матеріального, даного людині у відчуттях і збереженого в її свідомості. Вже в наш час О. М. Лактіонов стверджує: «якщо відповідати на питання, з якого часу починається історія проблеми людського досвіду – як у філософському, так і у психологічному плані, то це, без сумніву, остання чверть XVII століття, Новий час» [4, с. 14].

Як зазначав тоді Дж. Локк: «На досвіді ґрунтується усе наше знання, від нього, врешті-решт, походить наше спостереження, спрямоване або на зовнішні предмети, або на внутрішні дії нашої душі, що сприймаються і рефлексуються нами самими, дають нашому розуму весь матеріал мислення» [6, с. 128]. Варто зазначити, що досвід цей мислитель поділяє на внутрішній та зовнішній. Основна відмінність полягає в тому, що внутрішній досвід – це суб'єктивні переживання кожного окремого індивіда, незалежно від зовнішніх факторів впливу, а зовнішній досвід – це набуті знання, уміння рефлексувати й аналізувати окремі ситуації в ході життєдіяльності.

Узагальнюючи напрацювання відомих вчених, за основу беремо наступне визначення: досвід» – це сукупність знань і переживань людини в ході її життєдіяльності, пов'язана, зокрема, з умінням запам'ятовувати, рефлексувати й аналізувати відповідну інформацію. Одна зі складових такого життєвого досвіду людини – її духовний досвід.

На думку М. Бердяєва, саме духовний досвід є власним, особистим життям, бо «хто живе духовним життям і хто має духовний досвід, для того немає питання до духовної реальності, для того реальність не означає зовнішньої предметності. Ніщо не відповідає моєму духовному життю, воно є саме по собі. Моє духовне життя не обмежене, воно безкінечне, але це безкінечне життя не є зовнішньою реальністю. Ніщо у світі не може мені довести, що мого духовного життя немає. Може статися, що світу немає, але моє духовне життя є». З такої позиції духовне пізнання інтерпретується особистістю як власний духовний досвід,

переконання й цінності. Отже, духовний досвід вміщує в себе безкорисну любов, здатність любити світ, життя, людей та в разі потреби приносити себе у жертву; працювати на благо людей, володіти внутрішньою свободою й отримувати від цього духовне піднесення [1].

Під поняттям «релігійний досвід», яке, на чому важливо наголосити окремо, відрізняється за змістом та обсягом від «духовного досвіду» (останнє, на нашу думку, ширше), вчені розуміють сукупність різних внутрішніх станів людини, пов'язаних із зустріччю з вищим або потойбічним – усім тим, що є об'єктом віри людини. У зв'язку з цим варто зауважити, що релігійний досвід може зустрічатися й у людей, далеких від релігії або скептично до неї налаштованих, а також носіїв амбівалентних релігійних поглядів. Він також описується як своєрідне почуття екзистенційного неспокою, не пов'язане безпосередньо із зовнішніми подіями, що не піддається звичайним засобам впливу з метою позбутися його; а також як почуття незатишності, нестійкості самого буття людини (С. К'еркегор, Г. Марсель, Б. Паскаль, П. Тілліх, Л. Шестов та ін.) [3].

У деяких життєвих ситуаціях в пошуках їх вирішення навіть нерелігійна людина виходить на релігійний шлях. Як зазначає психолог В. Франкл, релігійний досвід буває переважно іманентним (внутрішнім, таким, що майже не виходить за межі особистості людини) та трансцендентним (пов'язаним із переходом особистості через кордони самої себе аж до виходу до трансцендентної сфери). Р. Отто робить акцент на іншому різновиді досвіду – самоспостереженні, самовідчутті, що також вписується в рамки релігійного досвіду [6].

Отже, в ході онтогенезу розвиток релігійності особистості передбачає формування її релігійної свідомості й набуття відповідного досвіду. І перше, і друге, у свою чергу, пов'язане з формуванням релігійних уявлень і функціонуванням релігійних переживань, що виступають основою суб'єктивного розуміння трансцендентної реальності. Чільне місце у системі зазначених уявлень та переживань віруючої особи займає постать Бога, котра психологічно пов'язана з багатьма особистісними якостями людини (П. Грінвей, Б. Кострубець, Ю. Круль, Л. Кіркпатрік, О. Крупська, Л. Майлн, Р. Мюлер, Т. Хал, П. Хіл) [9].

Ці та інші дослідження обґрунтовують той факт, що релігійність – не абстрактна якість, а реальна психологічна властивість особистості, точніше, сукупність властивостей, пов'язаних у цілісній системі психіки з релігійною свідомістю, релігійним досвідом і релігійними орієнтаціями. У своєму подальшому дослідженні ми зосередимося на останніх – релігійних орієнтаціях, які все ще залишаються малодослідженими з власне наукової точки зору.

Отже, **мета статті** – теоретично обґрунтувати поняття «релігійні орієнтації» в його взаємозв'язку з іншими поняттями.

Виклад основного матеріалу. Оскільки природа будь-якої релігійної системи має насамперед аксіологічний характер, то релігійні орієнтації, відповідно, можна розглядати як складову більш розлогої системи ціннісних орієнтацій особистості назагал. У сучасній науковій літературі ціннісні орієнтації визначаються як спрямованість інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей, схильність надавати перевагу одним цінностям перед іншими в різних життєвих ситуаціях, спосіб диференціації об'єктів та явищ за їх особистісною значущістю. Констатується також, що ціннісні орієнтації – це вагомні елементи структури особистості, що діють не тільки на свідомому, а і на несвідомому рівні [8, с. 145]. Останнє, зауважимо, з особливою мірою стосується саме релігійних орієнтацій.

Сучасні словники поняття «релігійні орієнтації» також інтерпретують як персоналізоване ставлення людини до релігії та релігійної практики [10, с. 173]. Якщо ж опиратися на психологічний ракурс аналізу, то дану дефініцію, на нашу думку, потрібно істотно доповнити. Так, вище розглянуте визначення ціннісних орієнтацій, по-перше, веде нас до визнання потребово-мотиваційного підґрунтя функціонування будь-яких орієнтацій, у тому числі, релігійних; по-друге, воно вказує на необхідність пам'ятати про смислову природу відповідних утворень, на яку вказує використання відомого конструкту «особистісна значущість».

Але, перш ніж розглядати «релігійні орієнтації» детальніше, необхідно зауважити, що воно, услід за поняттям «ціннісні орієнтації», теж доволі розлоге за своїм змістом і дуже

неоднозначно трактується у працях різних науковців. Одні вчені стверджують, що це конкретна конфесійна належність, інші відповідним терміном називають особливості ставлення індивіда до релігійної віри в цілому, незалежно від змісту тих чи інших конкретних його вірувань тощо. На нашу думку, релігійні орієнтації – це складова релігійної свідомості особистості, пов'язана з її релігійним досвідом, який утворюють, як вже зазначалося, релігійні уявлення та переживання. Водночас релігійні орієнтації необхідно наповнити конкретним психологічним змістом.

Якщо опиратися на аксіологічний підхід (щодо цінностей буття назагал), можна стверджувати, що релігійні орієнтації – це міра людських вірувань і реальних цінностей, які вона сформувала у своїй життєдіяльності, а конфесійна належність — це вже їх конкретний варіант (національний, регіональний тощо). Очевидно, що до таких орієнтацій, незалежно від конкретної конфесійної належності носіїв, належать класичні Істина, Добро, Любов, Краса. Інакше кажучи, чимало релігійних цінностей мають універсальний характер.

Один із найбільш авторитетних західних персонологів, котрий присвятив лівову частку своїх досліджень саме релігійним орієнтаціям, є Г. Оллпорт. На нашу думку, доречно пригадати влучне в даному контексті висловлювання відомого вченого: «Знати, що особистість в певному сенсі «релігійна» не настільки важливо, як знати про те, яку роль релігія відіграє в організації її життя» [7, с. 125]. І це дійсно так, особливо з психологічної точки зору. Г. Оллпорт розробив та емпірично перевіряв концепцію двох основних типів релігійних орієнтацій – зовнішніх та внутрішніх. Зовнішні релігійні орієнтації пов'язані з пошуком особистістю як їхнім носієм певних зовнішніх преференцій від власної релігійності: можливості мати вірних друзів, отримати вищий суспільний статус або отримати підтримку від інших у певний важкий час. Інакше кажучи, релігія в даному випадку – це не мета, а лише засіб отримати щось таке, що перебуває поза нею самою. Натомість внутрішні релігійні орієнтації передбачають осмислення релігії вже власне як мети самої по собі, тобто особистість приймає відповідні норми як реальні настанови у власному житті. Емпіричні дослідження, проведені Г. Оллпортом спільно з Д. Росс, продемонстрували, що особи з першим типом орієнтації більшою мірою схильні до негативних упереджень, ніж нерелігійні люди [7]. Проте згодом стало очевидно, що така дуальна класифікація є надто спрощеною.

Так, у працях Д. Бетсона і С. Вентіса виокремлено третій тип релігійних орієнтацій – орієнтація пошуку (або проміжний тип). На думку дослідників, даний тип пов'язаний із нескінченними особистісними пошуками певної духовної істини. Такі люди відкриті до нових ідей і не очікують простих відповідей на складні проблеми духовного й матеріального світів. Відповідно, вони є менш упередженими, порівняно із представниками як зовнішньої, так і внутрішньої релігійних орієнтацій [12, с. 36].

В Україні ґрунтовні напрацювання, важливі для подальшого аналізу конструкту «релігійні орієнтації», знаходимо, насамперед, у З. С. Карпенко, О. І. Климишин, В. П. Москальця, М. В. Савчина. Особливий методологічний інтерес становить фундаментальна аксіопсихологія особистості, розроблена науковою школою З. С. Карпенко. Як зазначає вчена, системний аналіз індивідуальної свідомості дає змогу виокремити базові ціннісні орієнтації особистості у структурі її життєдіяльності, які ієрархізуються за мірою включеності людини в суспільні відносини [2, с. 159]. Доповнюючи міркування З. С. Карпенко в контексті проблематики нашого дослідження, зазначаємо, що з такої позиції релігійні орієнтації – це результат і водночас чинник міри включеності особистості в систему релігійних відносин.

Узагальнюючи розглянуті вище, як і низку інших теоретичних положень, надалі пропонуємо наступну комплексну дефініцію релігійних орієнтацій – як вагомої, навіть системотвірної складової системи ціннісних орієнтацій особистості, котра вірить у Бога та інші трансцендентні Сили й залучена у систему релігійно релевантних стосунків з іншими людьми. Ключовими когнітивними й афективними орієнтирами у даній системі виступають поняття, або ідеї Істини, Добра, Любові та Краси, що рефлексуються структурами релігійної свідомості особистості та пов'язані з її релігійним досвідом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у статті розглядається та обґрунтовується поняття релігійних орієнтацій як, з одного боку, утворення у системі релігійної свідомості особистості та складова її релігійного досвіду, з іншого боку – ключова складова ціннісних орієнтацій віруючої людини. Розкривається як індивідуально, так і соціально зумовлений характер відповідної системи.

Перспективами подальших наукових розвідок виступає комплексне емпіричне дослідження релігійних орієнтацій у контексті реальної життєдіяльності людини. Зокрема, планується дослідити взаємозв'язок релігійних орієнтацій з особливостями самовизначення й саморозвитку особистості, що є досить актуальною проблемою в сучасних складних суспільно-політичних умовах.

1. Бердяев Н. А. Дух и реальность / Н. А. Бердяев. – М. : АСТ; Х.: Фолио, 2003. – 679 с.
2. Карпенко З. С. Аксиологічна психологія особистості: монографія / З. С. Карпенко. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
3. Колісник О. П. Духовний саморозвиток особистості: монографія–Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2015. – 476 с.
4. Лактіонов О. М. Вибір мотиваційно-ціннісного простору особистості / О. М. Лактіонов // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Психологія», 2005. – № 662. – С. 74–79.
5. Лобовик Б. А. Религиозное сознание и его особенности. – К. : Наукова думка, 1986. – 247 с.
6. Макселон Ю. Психологія. З викладенням основ психології релігії / Ю. Макселон; [пер. з пол. Т. Чорновіл]. – Львів : Свічадо, 1998. – 320 с.
7. Оллпорт Г. В. Личность в психологии / Г. В. Оллпорт [Пер. с англ. И. Ю. Авидон, ред. Л. М. Шпионский]. – М. : «КСП+», 1998. – 345 с.
8. Попова М. А. О психологии религии / М. А. Попова. – М. : Просвещение, 1969. – 168 с.
9. Психология личности: словарь-справочник / под ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К. : Рута, 2001. – 320 с.
10. Релігієзнавчий словник / за ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
11. Спилка Б. Психология молитвы. Научный подход / Б. Спилка, К. Л. Лэдд – Харьков : Гуманитарный центр, 2015. – 256 с.
12. Batson C.D., Ventis W.L. The Religious Experience: A Social-Psychological Perspective. – London : Oxford University Press, 1982. – 368 p.
13. Swienko H. Zrodla i funkcji religii. – Lublin: RW KUL, 1994. – 213 s.

REFERENCES

1. Berdyaev, N. A. (2003). Duh i realnost [Spirit and reality]. Moskow : AST. Kharkov : Folio (rus).
2. Karpenko, Z. S. (2009). Aksiologichna psihologiya osobistosti: monografiya [axiological psychology of personality: monograph]. Ivano-Frankivsk : Lileya-NV (ukr).
3. Kolisnik, O. P. (2015). Duhovnij samorozvitok osobistosti: monografiya [Spiritual selfdevelopment of personality: monograph]. Lutsk : Ivanyuk V. P. (ukr).
4. Laktionov, O. M. (2005). Vibir motivacijno-cinnisnogo prostoru osobistosti [Choice of motivational-value space of personality]. *Visnik Harkivskogo nacionalnogo universitetu imeni V.N. Karazina, seriya "Psihologiya"* [Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin, series "Psychology"], 662, 74-79 (ukr).
5. Lobovik, B. A. (1986). Religioznoe soznanie i ego osobennosti [Religious consciousness and its features]. Kyiv. : Naukova dumka (ukr).
6. Makselon, Yu. (1998). Psihologiya. Z vikladennyam osnov psihologiyi religiyi [Psychology. With the layout of the foundations of the psychology of religion]. Lviv : Svichado (ukr).
7. Ollport, G. V. (1998). Lichnost v psihologii [Personality in Psychology]. Moskow : KSP (rus).
8. Popova, M. A. (1969). O psihologii religii [About the psychology of religion]. Moskow : Prosveshenie (rus).
9. Psihologiya lichnosti: slovar-spravochnik [Personality Psychology: Dictionary-Directory] (2001). Pod red. P. P. Gornostaya, T. M. Titarenko [Editors P. P. Gornostay, T. M. Titarenko]. Kyiv : Ruta (rus).
10. Religiyevnavchij slovnik [Religious dictionary]. Za red. prof. A. Kolodnogo i B. Lobovika [Editors prof. A. Kolodnyy i B. Lobovik] (1996). Kyiv : Chetverta hvilya (ukr).
11. Spilka, B. (2015). Psihologiya molitvy. Nauchnyj podhod [Psychology of prayer. Scientific approach]. Harkov : Gumanitarnyj centr (rus).
12. Batson, C. D., Ventis, W. L. (1982). The Religious Experience: A Social-Psychological Perspective. London : Oxford University Press (eng).
13. Swienko, H. (1994). Zrodla i funkcji religii [The source and function of religion]. Lublin : RW KUL (pol).

Yuliya Melnyk

**RELIGIOUS ORIENTATIONS OF A PERSONALITY IN THE STRUCTURE OF ITS RELIGIOUS
CONSCIOUSNESS AND RELIGIOUS EXPERIENCE**

The article deals with the actual problem of an individual attitude of a person towards religious orientations in the aspect of methodology of personality approach. The main factors of the development of religious orientations of a personality are analyzed.

The results of theoretical research based on the works of the popular scholars are described and generalized. The comparative analysis of three groups with different types of religious orientation is given: those who tend to internal religiosity, «mixed» type of religiosity and people with external religiosity; a number of factors influencing the religious orientations of a personality is identified: the very phenomenon of religiosity, religious consciousness, religious experience, religious values, religious affects, etc. Each of the above factors specifically influences an individual and as a result forms a holistic religious orientation (the attitude of an individual towards religion both in the theoretical sense and in the practical application).

Keywords: *axiological sphere, axiology, personality, religious orientations, religiosity, value orientations, spirituality, value.*